

Anna Zadęcka-Cekiera

Uniwersytet Pedagogiczny im. KEN w Krakowie

Wykorzystanie dyktand w nauczaniu ortografii uczniów w ramach edukacji wczesnoszkolnej

Streszczenie

Głównym celem artykułu jest ukazanie możliwości wykorzystania dyktand, ze szczególnym uwzględnieniem dyktand utrwalających, w nauczaniu ortografii uczniów w ramach edukacji wczesnoszkolnej.

Słowa kluczowe: rodzaje dyktand, nauczanie ortografii, edukacja wczesnoszkolna

The Use of Dictation in Teaching Spelling in Early School Education

Abstract

The main purpose of the article is to present opportunities of using dictation with particular emphasis on dictation in spelling teaching of early school pupils.

Keywords: types of dictation, spelling teaching, early school education

Wprowadzenie

Głównym celem nauczania ortografii jest zdobycie przez uczniów umiejętności poprawnego pisania. W wyniku systematycznych ćwiczeń czynności poprawnego pisania automatyzują się i przechodzą w nawyk. Nauczyciel edukacji wczesnoszkolnej powinien realizować następujące cele szczegółowe w zakresie treści ortograficznych:

- zapoznanie z poprawną pisownią wyrazów;
- nauczanie reguł ortograficznych i właściwego ich stosowania;

- kształcenie spostrzegawczości ortograficznej, polegającej na łatwości zauważania błędów w zapisie własnym i tekstach aktualnie odczytywanych;
- wytworzenie stanu ustawicznej czujności ortograficznej, polegającej na zastanawianiu się, jaką trudność ortograficzną może zawierać dany wyraz;
- kształcenie postaw odpowiedzialności za napisane słowo;
- kształcenie refleksyjnego stosunku do języka, zrozumienie konieczności nauki ortografii i przestrzegania przepisów ortograficznych;
- kształcenie umiejętności analizy słuchowej i wzrokowej, umiejętności porównywania wymowy z pisownią wyrazów;
- kształcenie pamięci słuchowej i wzrokowej;
- zapobieganie błędom w zapisie wyrazów, czyli stosowanie na co dzień profilaktyki;
- wdrażanie do samokontroli i samooceny (por. Polański, Jakubowicz, Dyka 1996: 64).

Nauka ortografii związana jest ściśle z nauką pisania, czytania i gramatyki, a służy bardziej świadomemu i poprawnemu posługiwaniu się językiem polskim. Opanowanie ortografii jest zadaniem trudnym dla uczniów edukacji wczesnoszkolnej „ze względu na abstrakcyjne treści językowe i duży ich zakres oraz długi okres opanowywania tych umiejętności. Proces przyswajania norm językowych utrudnia także myślenie konkretno-obrazowe dzieci, ponieważ dotyczy materiału abstrakcyjnego, opartego na symbolach literowych” (Czelakowska 2009: 213).

Pozytywne efekty w pracy nad budzeniem świadomości ortograficznej, nad kształtowaniem umiejętności i nawyku poprawnego pisania przynieść może:

- przestrzeganie zasad postępowania dydaktycznego przez nauczyciela,
- znajomość uwarunkowań kompetencji ortograficznych uczniów,
- stosowanie właściwych metod,
- właściwa poprawa błędów ortograficznych,
- odpowiedni dobór ćwiczeń ortograficznych (por. Zadęcka-Cekiera 2010: 66–75).

Rodzaje ćwiczeń ortograficznych

W literaturze przedmiotu odnaleźć można wiele podziałów ćwiczeń ortograficznych. Uwzględniając kryterium integracji tematycznej ortografii z innymi działami nauki języka polskiego, wyodrębnia się:

- ćwiczenia ortograficzno-artykulacyjne – połączenie nauki ortografii z ćwiczeniem poprawnej wymowy,
- ćwiczenia ortograficzne związane z czytaniem – doskonalenie umiejętności czytania i bezbłędnego pisania; czytane teksty są dla uczniów wzorem pisowni,
- ćwiczenia ortograficzno-gramatyczne – uzasadnienie pisowni i wprowadzanie prostych zasad,
- ćwiczenia ortograficzno-słownikowe – kojarzenie znaczenia wyrazów z poprawnym zapisem,
- ćwiczenia ortograficzno-stylistyczne – utrwalanie pisowni wybranego materiału ortograficznego w związku z redagowaniem przez uczniów różnych form wypowiedzi (por. Jedut, Pleskot 1991: 59–62).

Biorąc pod uwagę kryterium opracowywania zagadnień ortograficznych, a także ich związków z innymi ćwiczeniami językowymi, można wyodrębnić:

- ćwiczenia wprowadzające (wdrażające) – mają na celu zapoznanie uczniów z nowymi zagadnieniami ortograficznymi, gdzie ekspozowana jest tylko jedna trudność,
- ćwiczenia utrwalające; syntezywanie, pogłębianie wiedzy – mają na celu opanowanie umiejętności i automatyzację poprawnego zapisu wyrazów w zakresie wprowadzonych wcześniej zagadnień ortograficznych,
- ćwiczenia sprawdzające – służą kontrolowaniu wiadomości i umiejętności uczniów, obejmują tylko utrwalony materiał ortograficzny (por. Polański, Jakubowicz, Dyka 1996: 73–74; Jedut, Pleskot 1991: 57–58).

W ramach nauki pisania wyróżnia się następujące ćwiczenia ortograficzne: przepisywanie, pisanie z pamięci i pisanie ze słuchu.

Przepisywanie to odtwarzanie tekstu podanego za wzór. Polega na wzrokowym ujęciu przez ucznia wyrazu jako całości i przepisywaniu go w poprawnej postaci. Aby dało ono pożądane rezultaty, należy: sprawdzić, czy uczniowie rozumieją tekst przeznaczony do

przepisywania; uświadomić im cel przepisywania; dokonać analizy ortograficznej tekstu; wdrażać do samokontroli wykonanej pracy. Nauczyciel powinien urozmaicać przepisywanie poleceniami, np. dopisz, zaobserwuj, policz, wyjaśnij, zapamiętaj, dopasuj, sprawdź, wybierz, wypisz, uzupełnij luki wybranymi wyrazami.

Pisanie z pamięci to obserwowanie, zapamiętywanie graficznego obrazu wyrazów lub zdań, następnie pisanie go z pamięci i porównywanie poprawności zapisu z udostępnionym później wzorem. Występuje w dwóch postaciach:

- doraźne pisanie z pamięci oparte na pamięci bezpośredniej – uczniowie obserwują tekst, dokonują analizy, zapisują i sprawdzają swoje zapisy ze wzorem,
- pisanie z pamięci oparte na pamięci odroczonej – uczniowie zapisują tekst nie bezpośrednio po jego obserwacji, lecz po dłuższej przerwie.

Pisanie ze słuchu – zwane dyktandem – to zapisywanie dyktowanych wyrazów lub zdań bez możliwości korzystania ze wzoru. Uczeń słyszy wyrazy (tekst) czytane przez nauczyciela, dokonuje analizy słuchowej, przekłada głoski na litery i zapisuje. Przy stosowaniu tego ćwiczenia nauczyciel powinien:

- najpierw zapoznać uczniów z całym tekstem; piszący muszą rozumieć sens tego, co zapisują,
- dyktować wolno, starannie i wyraźnie wymawiając wyrazy, tekst dyktować zdaniami i nie ograniczać się do jednorazowych powtórzeń,
- powtórnie odczytać tekst, dać uczniom możliwość dokonania poprawek (por. Polański, Jakubowicz, Dyka 1996: 74–80; Tanańska i in. 2013:18–20; Zadęcka-Cekiera 2010: 70–71).

Rodzaje dyktand

Rozróżnia się dyktanda: wprowadzające, utrwalające i sprawdzające (por. Zadęcka-Cekiera 2010: 71–72).

Dyktanda wprowadzające mogą zawierać tylko jeden rodzaj trudności ortograficznych. Pisownia pozostałych wyrazów powinna być uczniom znana. Na początku dyktanda wprowadzającego nauczyciel informuje uczniów o rodzaju trudności, następnie wyjaśnia ją, od-

czytuje tekst, wyrazy zawierające ową trudność wyodrębnia poprzez odpowiednią intonację, powtórzenia lub napisanie na tablicy i daje uczniom czas na sprawdzenie.

Dyktanda utrwalające, czyli wdrażające, służą utrwaleniu przyswojonego (wcześniej wprowadzonego) materiału ortograficznego. Mogą obejmować jedną lub kilka reguł. W zależności od sposobu ich przeprowadzania można wyróżnić następujące ich formy (warianty):

- dyktando z objaśnieniem – dyktowanie tekstu odbywa się po uprzednim uzasadnieniu pisowni wyrazów, np.:
 - wzrokowe, poprzedzone analizą wzrokową,
 - słuchowe, poprzedzone analizą ortograficzną opartą na spostrzeżeniach słuchowych;
- dyktando wybranych reguł i form – polega na zapisywaniu tylko tych fragmentów dyktowanego tekstu, które związane są z podaną przez nauczyciela wcześniej regułą;
- dyktando swobodne – dyktowanie odbywa się po wnikliwej analizie treściowej i ortograficznej tekstu, uczeń podczas pisania może zastępować niektóre wyrazy innymi, bez istotnej zmiany jego treści;
- dyktando twórcze, zwane redakcyjnym:
 - uczniowie uzupełniają niepełny tekst dyktowany przez nauczyciela, dopisują np. określenie odpowiadające znaczeniowo wyrazom określanym;
 - uczeń, zapisując dyktowany tekst, wprowadza w nim zmiany gramatycznej formy tak, aby pojawił się w nich problem ortograficzny;
 - uczniowie komponują różne formy wypowiedzi na określone tematy z zastosowaniem pewnej grupy wyrazów z określoną trudnością ortograficzną, nauczyciel wybiera wspólnie z klasą najlepsze wypowiedzi, zapisuje je, następnie dyktuje tekst.

Dyktanda wprowadzające i utrwalające nie powinny być oceniane w zakresie poprawności ortograficznej.

Dyktando sprawdzające obejmuje tylko ten materiał ortograficzny, który został wcześniej wprowadzony i utrwalony. Nauczyciel powinien wybierać ten rodzaj dyktanda w celu kontroli i oceny osiągniętego przez uczniów poziomu umiejętności ortograficznych. Etapy pracy nad dyktandem sprawdzającym są następujące: odczytanie tekstu przez nauczyciela, sprawdzenie stopnia rozumienia tre-

ści, dyktowanie tekstu zdaniami, powtórne odczytanie tekstu przez nauczyciela, zebranie dyktand, sprawdzenie, omówienie trudności ortograficznych, ocena.

Odmianą dyktanda-sprawdzianu jest dyktando zapobiegawczo-sprawdzające. Uczniowie wcześniej zostają zapoznani z tekstem przeznaczonym do zapisu, bądź z wybranymi ortogramami. Samodzielnie utrwalają pisownię trudności ortograficznych tak, aby mogli później na sprawdzianie poprawnie zapisać zapamiętane wyrazy.

Bardzo ważne jest przestrzeganie hierarchii ćwiczeń ortograficznych. Nauczyciel powinien stopniowo przechodzić od ćwiczeń niższego stopnia, a więc od przepisywania, pisania z pamięci i pisanania ze słuchu, do ćwiczeń zaawansowanych, a więc do pisania samodzielnie konstruowanych zdań na dany temat, z użyciem wyeksponowanych trudnych wyrazów, z którymi uczeń już się zetknął w poprzednich ćwiczeniach (Polański, Jakubowicz, Dyka 1996: 73). Niewłaściwa metoda, nieodpowiednio dobrane ćwiczenia ortograficzne, zbyt mała liczba ćwiczeń utrwalających mogą być przyczyną powstawania wielu błędów.

Wykorzystanie dyktand utrwalających – badania

Głównym celem badań było sprawdzenie znaczenia dyktand utrwalających dla podniesienia poziomu umiejętności ortograficznych uczniów klasy III w zakresie pisowni wybranych wyrazów podlegających zasadzie historycznej. Przedmiotem badań był więc rozwój umiejętności ortograficznych.

Do przeprowadzenia badań została wykorzystana metoda eksperymentu pedagogicznego z techniką jednej grupy. Badaniami objęto 18 uczniów klasy III¹. Najpierw przeprowadzone zostały badania wstępne. Uczniowie zapisali tekst dyktanda sprawdzającego:

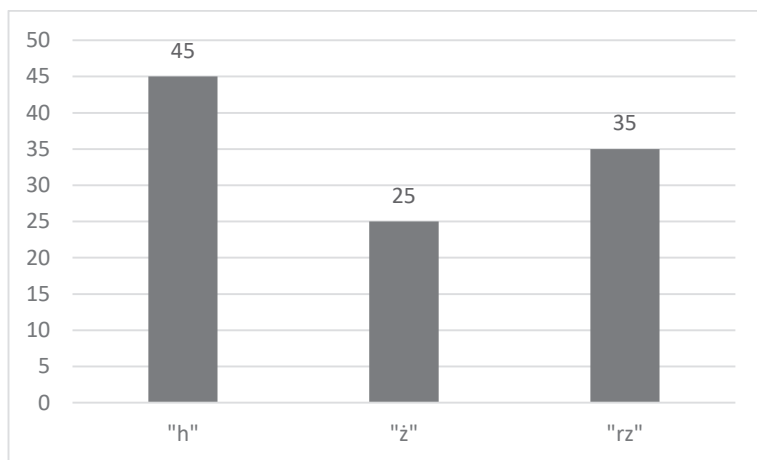
Pani Ania ma piękny ogród. Hoduje tam różne warzywa i owoce. Uprawia w nim pomidory, marchewki, bakłażany, jeżyny, porzeczki i rzodkiewki.

¹ Materiał badawczy pochodzi z pracy magisterskiej Katarzyny Książek pt. „Rozwijanie kompetencji ortograficznych uczniów klasy III szkoły podstawowej”, napisanej w 2017 roku pod moim kierunkiem.

To jej mała hodowla. W ogrodzie rosną róże, hiacynty, chabry, żonkile i kilka gatunków drzew owocowych. Pani Ania w swoim domu gotuje różne potrawy ze smakowitych warzyw ze swojego ogrodu. Słynna jest jej zupa jarzynowa. Wnuki naszej bohaterki codziennie przychodzą do niej, żeby skosztować smakowitych potraw. Pani Róża zawsze na zimę robi przepyszne konfitury. I oto cała historia.

Dokonano oceny poprawności ortograficznej zapisanych tekstów w zakresie wybranych wyrazów, których pisownia jest zgodna z zasadą historyczną:

- *hoduje, hiacynty, bohaterki, historia, hodowla* (pisownia wyrazów z „h” niewymiennym);
- *różne, bakłażany, jeżyny, róże, żonkile* (pisownia wyrazów z „ż” niewymiennym);
- *porzeczeki, rzodkiewki, warzywka, jarzynowa, przepyszne* (pisownia wyrazów z „rz” niewymiennym).

Wykres 1. Liczba błędów – początkowe dyktando sprawdzające

Podczas badania wstępnego łączna liczba błędów we wszystkich wyrazach napisanych przez dzieci wyniosła 105 (wykres 1). Z podanej liczby najwięcej błędów dotyczyło pisowni wyrazów z „h” niewymiennym (fot. 1).

Gabryśia S

Pani Ania ma piękny ogród. Hoduje tam ~~rozne~~ warzywa i owoce. Uprawia w nim pomidory, marchewki, bak~~torzany~~żarny, jeżynny, porzeczki i żodkiewki. To jej mała chodowla. W ogrodzie rosną róże, chiacymty, chabry, żakile i kilka gatunków drzew owocowych. Pani Ania w swoim domu gotuje ~~rozne~~ potrawy ze smakowitych warzyw ze swojego ogrodu. Stymna jest jej zupa jażynowa. Wnuki naszej bohaterki codziennie przychodzą do niej, żeby skorzystać smakowitych potraw. Pani Ania zawsze na zimę robi przepyszne konfitury. I to cała historia.

Fot. 1. Początkowe dyktando sprawdzające – Gabryśia

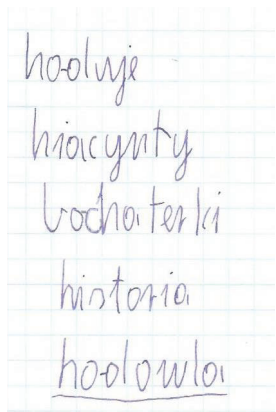
Na podstawie uzyskanych wyników badań opracowany został cykl zajęć mających na celu podniesienie sprawności ortograficznej uczniów w zakresie pisowni wybranych wyrazów zgodnie z zasadą historyczną. Wprowadzony został czynnik eksperymentalny – przepro-

wadzone zostały zajęcia dydaktyczne, w których wykorzystano różne rodzaje dyktand utrwalających: dyktando z objaśnieniem – wzrokowe i słuchowe, dyktando wybranych reguł i form, dyktando twórcze.

Dyktando z objaśnieniem wzrokowe (fot. 2) posłużyło utrwaleniu pisowni wyrazów z „h” niewymiennym. Dyktowanie tekstu odbyło się po wnikliwej analizie wyrazów wcześniej zapisanych przez nauczyciela na tablicy: *hoduje, hiacynty, bohaterki, historia, hodowla*.

Przy dyktandzie wzrokowym najpierw występuje czytanie tekstu, omawianie z uczniami treści, następnie dokonanie szczegółowej analizy ortograficznej i dyktowanie. Szczególne znaczenie ma ten rodzaj dyktanda w utrwalaniu pisowni wyrazów zgodnie z zasadą historyczną i konwencjonalną.

Zapis dyktanda słuchowego (fot. 3) poprzedzony był analizą opartą na spostrzeżeniach słuchowych. Analizowano następujące wyrazy: *różne, bakłażany, jeżyny, róże, żonkile*.

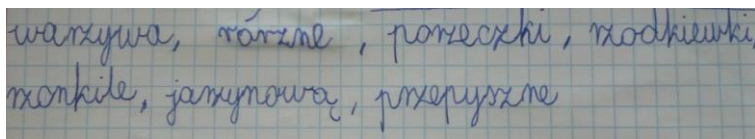
Fot. 2. Dyktando z objaśnieniem wzrokowe – Kamil

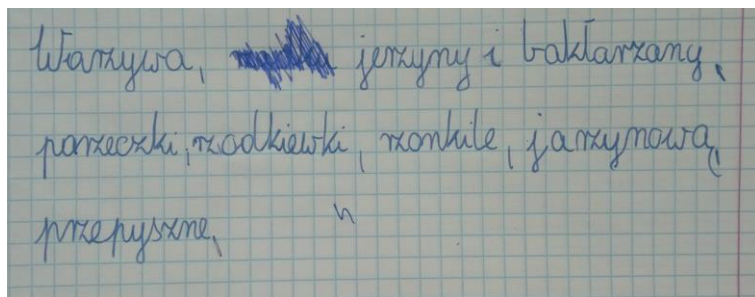
Fot. 3. Dyktando z objaśnieniem słuchowe – Kacper

Dyktando wybranych reguł i form polegało na zapisaniu przez uczniów tylko wyrazów z „rz” niewymiennym z dyktowanego przez nauczyciela tekstu.

Nauczyciel przeczytał tekst w całości, następnie dyktował pojedyncze zdania, powtarzając każde parokrotnie. Badani powtarzali je i zapisywali tylko te wyrazy, w których występowała omawiana wcześniej trudność ortograficzna (fot. 4, 5).

Fot. 4. Dyktando wybranych reguł i form – Szymek

Fot. 5. Dyktando wybranych reguł i form – Nikola

Dyktando twórcze, zwane redakcyjnym, wiąże ściśle naukę ortografii z ćwiczeniami redakcyjnymi. Uczniowie konstruowali zdania zawierające wyrazy wcześniej zapisane przez nauczyciela na tablicy: *hoduje*, *warzywa*, *rzodkiewki*, *bakłażany*, *bohaterki*, *hiacynty*, *jarzynowa*, *jeżyny*, *przepyszne*, *historia*. Nauczyciel wybierał wspólnie z klasą najlepsze wypowiedzi, zapisywał je, następnie dyktował tekst (fot. 6, 7).

Następnie przeprowadzono badania końcowe, które są zwykle dosłownym powtórzeniem badań wstępnych. Uczniowie ponownie zapisywali dyktando sprawdzające.

Podczas badania końcowego łączna liczba błędów we wszystkich wyrazach napisanych przez uczniów wyniosła 11 (wykres 2). Najwięcej błędów dotyczyło pisowni wyrazów z „h” niewymiennym, najmniej z „rz”. Odnotowano kilka prac z bezbłędnym zapisem dyktanda sprawdzającego (fot. 8).

Moja mama hoduje kwiaty.
Owoce i warzywa są zdrowe.
Moja siostra bardzo lubi rozdkiewki.
Mój siośiad bardzo lubi bakłazany.
Moja siostra mojego kolegi lubi to-
hantki.
Moja mama mówi że hiacynthy są
bardzo ładne.
Mój jaszynowa jest bardzo dobra.
Bardzo lubię jaszyn.
Dziwicy jadem body, były przepyszne!
Historia Warszawy jest bardzo smutna.

Fot. 6. Dyktando twórcze – Bartek

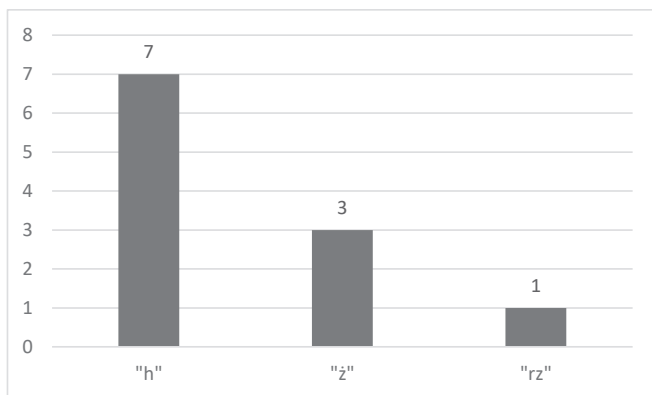
Pani Ania hoduje różne owoce.
Babcia zbiera warzywa.
Pradkiewki są dobre.
Mój Tomek sadzi bakłazany.
Moja Mama i siostra to bohaterki.
Moja siostra zbiera hiacynthy.
Mojej mama robi supę jaszynową.
Jaszyn to owoce lesne.
Jadem body które są przepyszne.
Mój ulubiony przedmiot to historia.

Fot. 7. Dyktando twórcze – Kamil

Gabrysia Si. 36

Pani Ania ma piękny ogród. Hoduje tam różne warzywa i owoce. Uprawia w nim pomidory, marchewki, bakłażany, jęczyny, porzeczki i rzodkiewki. To jej mała hodowla. W ogrodzie rosną róże, hiacynty, chabry, rionkile i kilka gatunków drzew owocowych. Pani Ania w swoim domu gotuje różne potrawy ze smakowitych warzyw ze swojego ogrodu. Słynna jest jej zupa jarzynowa. Wnuki naszej bohaterki codziennie przychodzą do niej, żeby skosztować smakowitych potraw. Pani Ania zawsze na rime robi przepyszne konfitury. To o to cała historia.

Fot. 8. Końcowe dyktando sprawdzające – Gabrysia

Wykres 2. Liczba błędów – końcowe dyktando sprawdzające

Podsumowanie

Dzięki badaniom wstępnym uzyskano orientację w poziomie umiejętności i nawyków ortograficznych poszczególnych uczniów i całej klasy. Odnotowano 105 błędów ortograficznych. Wśród nich dominowały błędne zapisy związane z „h” niewymiennym. Po przeprowadzeniu badań końcowych okazało się, iż liczba błędów zdecydowanie zmniejszyła się (tab. 1).

Tabela 1. Liczba błędów – początkowe dyktando sprawdzające i końcowe dyktando sprawdzające

	Początkowe dyktando sprawdzające	Końcowe dyktando sprawdzające
Pisownia wyrazów z „h” niewymiennym	45	7
Pisownia wyrazów z „ż” niewymiennym	25	3
Pisownia wyrazów z „rz” niewymiennym	35	1
Razem	105	11

Zaprezentowane dyktanda utrwalające: z objaśnieniem (wzrokowe, słuchowe), wybranych reguł i form oraz twórcze przyczyniły się do podniesienia poziomu umiejętności ortograficznych badanych uczniów klasy III w zakresie pisowni wyrazów z „h”, „ż”, „rz” zgodnie z zasadą historyczną. Zasada ta, zwana inaczej tradycyjną, opiera się na stwierdzeniu „pisz jak widzisz”. Zapis wyrazów według tej zasady polega na zachowaniu tradycyjnej pisowni, odpowiadającej bądź to dawnej wymowie, bądź etymologii wyrazu. I tak np. stosowanie liter „rz”, „ó” oraz „h” niewymiennego w takich wyrazach jak *rzeka*, *ziemia*, *król*, *córka*, *hełm*, *bohater* uzasadnione jest jedynie tradycją historyczną. Obecnie „rz” w wyrazie *rzeka* wymawiamy tak samo jak „ż” w wyrazie *żaba*, samogłoskę „ó” w wyrazie *król* identycznie jak samogłoskę „u” w wyrazie *mur*. Na przełomie XV i XVI w. spółgłoska „rz” była wymawiana jak „rż”, samogłoska „ó” jako dźwięk pośredni między „o” i „u”, natomiast głoskę „h” wymawiano bezdźwięcznie lub dźwięcznie (por. Polański, Jakubowicz, Dyka 1996: 12).

Zapis ortograficzny wyrazów motywowanych zasadą historyczną nie podlega żadnej regule, „tak piszemy i już”, dlatego nauczyciel powinien sięgać po odpowiednie metody i specjalnie dobrane ćwiczenia ortograficzne (w tym dyktanda utrwalające), pozwalające zarówno wzrokowcom, jak i słuchowcom trwale zapamiętać poprawną pisownię. Prowadzący zajęcia ortograficzne powinien też stopniować ćwiczenia – od przepisywania, przez pisanie z pamięci i pisanie ze słuchu, aż do pisania samodzielnego.

Literatura

- Czelakowska D. 2009, *Metodyka edukacji polonistycznej dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków.
- Jedut A., Pleskot A. 1991, *Nauczanie ortografii w klasach I-III. Poradnik dla nauczyciela*, WSiP, Warszawa.
- Jurek A. 2009, *Kształcenie umiejętności ortograficznych uczniów z dysleksją*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk.
- Polański E., Jakubowicz A., Dyka F. 1996, *Ortografia i interpunkcja w nauczaniu początkowym. Przewodnik metodyczny dla nauczyciela*, Wydawnictwo Juka, Łódź.
- Tanajewska A., Mach C., Styn L., Bigott D. 2014, *Metodyka nauczania ortografii. Zestaw ćwiczeń i zasad ortograficznych dla uczniów klas 1-3*, Wydawnictwo Harmonia, Gdańsk.
- Zadęcka-Cekiera A. 2010, *Rozwijanie świadomości ortograficznej uczniów klas początkowych warunkiem właściwego odzwierciedlenia świata*, [w:] *Tworzenie obrazu świata u dzieci w młodszym wieku szkolnym. Szanse i bariery*, K. Gąsiorek, Z. Nowak (red.), Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków, s. 64-77.